

פרק ד (פס' א-לז) / ברוריה בן-דוד (וייס)

קראנו על אליהו שריחם על האלמנה מצרפת והציל אותה ואת בנה מרעב. אח"כ החיה את בנה של האלמנה שנטה למות. בפרק ד נקרא על אלישע שגם הוא כרבו ריחם על אלמנות ויתומים וחש להצילם. הפרק עוסק באישה אלמנה מבני הנביאים שהייתה במצוקה כלכלית קשה, ובאישה גדולה בעושר ובמעשים טובים שהייתה במצוקה נפשית.

איזו סכנה ריחפה על האלמנה מנשות בני הנביאים?

אצל העמים הקדמונים היה חוק, כי הרשות בידי המלווה לקחת את הלווה או את ילדיו לעבדים אם אין לו במה לשלם את חובו. בסדרי השלטון המעוותים בישראל בימי מלכי בית עמרי ואחאב ילדים היו עשויים להילקח לעבדים בגלל חוב שחבו הוריהם. זה היה חוק אכזרי מאוד. "ואשה אחת מנשי בני הנביאים צעקה אל אלישע לאמר: עבדך אישי מת, ואתה ידעת כי עבדך היה ירא את ה', והנשה בא לקחת את שני ילדי לו לעבדים" (פס' א). אישה "אחת" מיוחדת וחשובה כגון: "אחד ההרים" (בר' כב ב) המיוחד שבהרים. "ויהי איש אחד מן הרמתים צופים" (ש"א א א).

יונתן פירש בתרגומו שהכוונה לאלמנת עובדיהו ששימש בתפקיד "אשר על הבית". סוכן המלך הממונה על ביתו (מ"א יח ג). הזיהוי מסתמך על הפסוק: "ועבדיהו היה ירא את ה' מאד" (מ"א יח ג), וכן על כך שעובדיהו קרא לאליהו אדני (מ"א יח ז), והאישה אמרה: "עבדך אישי מת, ואתה ידעת כי עבדך היה ירא את ה'" (פס' א). גם יוסף בן מתתיהו כותב שהייתה זו אשתו של עובדיה סוכן בית אחאב (קדמוניות ט סעיף 47). חז"ל דרשו שהנושה היה יהורם בן אחאב. אילו היו נוהגים לפי חוקי התורה לא היו לוקחים את ילדי האלמנה לעבדים ככתוב: "אם כסף תלוה את עמי, את העני עמך, לא תהיה לו כנשה, לא תשימון עליו נשך. אם חבל תחבל שלמת רעך, עד בא השמש תשיבנו לו, כי הוא כסותה לבדה, היא שמלתו לערו במה ישכב? והיה כי יצעק אלי, ושמעתי כי חנון אני" (שמ' כב כד-כו). האיסור "לא תהיה לו כנשה". אל תתבע בחוזקה כסף שאתה מלווה לעני. במניין רמ"ח מצוות עשה של רמב"ם בראש הלכות מלווה ולווה כתב: מצוות עשה להלוות לעניי ישראל שנאמר: "אם כסף תלוה את העני עמך" (שמ' כב כד).

איך הצליח אלישע להציל את האלמנה?

ע"י מעשה פלא באסוך השמן- כד שמן קטן עשוי חרס. זוהי צפחת קטנה של שמן לסוך בו את הגוף ולכן נקראת אסוך. אלישע שאל את האלמנה מה יש לה בבית. היא ענתה אין לי כלום למעט אסוך שמן. אלישע אמר לה: "לכי שאלי לך כלים מן החוץ מאת כל שכניך, כלים רקים, אל תמעיטי" (פס' ג).

כלומר: תשאלו הרבה כלים. "ובאת וסגרת את הדלת בעדך ובעד בניך", שלא יבוא איש זר הביתה. "כבוד הנס הוא לבוא בהצנע" (רש"י). ויצקת מהשמן שהיה באסוך הקטן על כל הכלים, וכאשר כלי אחד יתמלא הטי אותו הצדה כדי לפנות מקום לכלי אחר. האלמנה שאלה כלים רבים משכניה. "ותסגר הדלת בעדה ובעד בניה" כמצוות הנביא. בניה של האלמנה הגישו לה את הכלים השאולים, היא נשארה במקומה והחזיקה את האסוך בידיה. כאשר מלאה את כל הכלים השאולים בשמן "ותאמר אל בנה: הגישה אלי עוד כלי", כי לא ידעה כי מלאה כבר את כל הכלים. "ויאמר אליה: אין עוד כלי, ויעמד השמן" (פס' ו). השמן לא נשפך עוד מהאסוך הקטן. "ותבא ותגד לאיש האלקים" (פס' ז). באה לשאול את אלישע כי לא ידעה מה רצון הנביא בזה (רלב"ג).

אלישע אמר לה שתמכור את השמן ובתמורה תשלם את החוב לנושיה, ובכסף שיישאר לה ממכירת השמן אחר תשלום החוב תכלכל את משפחתה. כמעשה האישה הצרפתית: "כד הקמח לא כלתה וצפחת השמן לא חסר, כדבר ה' אשר דבר ביד אליהו" (מ"א יז טז). כמו רבו אליהו הנביא שהתברך לעשות נס, גם אלישע יכול לעשות זאת רק מישות קיימת, רק ה' יכול לעשות נס יש מאין.

אלישע הלך ממקום למקום כדי להורות לישראל ולתלמידיו בני הנביאים את הדרך בה ילכו, בדרך שסללו לפניו שמואל "רבן של נביאים" (ש"א ז טו-טז), ואליהו רבו של אלישע (פרק ב). אלישע הגיע אל שונם עיר ידועה ביששכר (יהו' יט יח).

מי נקראה על שם העיר שונם?

אבישג השונמית (מ"א א ג). מזהים את שונם עם סולם הנמצאת לרגלי גבעת המורה כארבעה ק"מ מזרחית לעפולה.

כיצד התייחסה האישה המכובדת והעשירה אל אלישע הנביא?

היא הפצירה בו שיסעד אצלה "ותחזק בו לאכל לחם" (פס' ח). כבר למדנו שכול סעודה קרויה לחם (רש"י לויק' כא יז; מ"א יג ח). "ויהי מדי עברו יסר שמה לאכל לחם" (פס' ח). האישה שהתרשמה שאיש אלוקים קדוש הוא ומכיוון שהוא עובר שם תמיד, הציעה לבעלה לבנות עבורו "עלית קיר קטנה", חדר קטן בנוי אבנים בקומה העליונה ולשים לו שם מיטה, שולחן, כסא ומנורה, הרהיטים הנחוצים ביותר לצורכי אדם. ובימי שהותו בעירם יוכל לגור אצלם. היא דאגה גם למנוחתו וגם לרווחתו.

כיצד גמל אלישע לאישה הטובה?

אלישע לא רצה לדבר עם האישה פנים אל פנים (מצודת דוד) בגלל צניעותו. אלישע ביקש מגיחזי לשאול את האישה: במה הוא יוכל לגמול לה על הדאגה

והטרחה הגדולה שהיא עושה למענם במילוי כל צורכיהם ביד נדיבה? האם יש לה בקשה מאת המלך או שר הצבא? האם יש צורך שימליץ עליה לפני המלך? ניתן ללמוד מכך על מעמדו הרם של אלישע אצל המלך ושריו. האישה ענתה: "בתוך עמי אנכי ישבת" (פס' יג). אין לה שום בקשה אל המלך. כוונתה לומר שמעמדה נכבד בקרב העם ואיננה זקוקה לעזרה.

כאשר האישה ענתה שאין לה שום בקשה אל המלך אלישע התייעץ עם גיחזי מה לעשות לה. השונמית לא גילתה לאלישע את צרתה ולא התאוננה בפניו, אך גיחזי גילה לאלישע שאין לה בן ואישה זקן, ולכן אין לקוות כי עוד תלד בן ממנו. כוונת גיחזי הייתה שאלישע יתפלל לה' שייתן לה בן. גם שרה אמנו הייתה מכניסת אורחים אהובה ומכובדת על הכול, אך הייתה אומללה בגלל עקרותה.

כשנודע לאלישע שאין לשונמית בנים הוא ציווה לקרוא לה. היא עמדה בפתח העלייה משום דרכי צניעות ויראת כבוד. "ויאמר לה למועד הזה כעת חיה את חבקת בן" (פס' טז). לאברהם נאמר: "למועד אשוב אליך כעת חיה ולשרה בן" (בר' יח יד), כלומר: בעוד שנה בדיוק.

כיצד הגיבה השונמית על דברי אלישע?

השונמית השיבה לאלישע בנימה של חוסר אמון. "אל תכזב בשפחתך" (פס' טז). כלומר: אל תאכזב אותי. אל תשלני בתקוות שווא. האישה לא האמינה כי תלד בן.

אלישע לא אכזב את תקוותה של השונמית הבטחתו הנבואית התקיימה. לאחר שנה ילדה השונמית בן.

אפשר לתאר עד כמה הייתה האישה מאושרת, אך הנה אירע אסון גדול. הילד גדל "ויהי היום ויצא אל אביו אל הקצרים" (פס' יח). הבן יצא לשדה מקום שבו נמצא אביו עם הקוצרים. הילד חש כאב בראשו כנראה היה זה יום חם והשמש קפחה על ראשו, ייתכן שהוא לקה במכת שמש. האב ביקש מאחד מנעריו: "שאהו אל אמו. וישאהו ויביאהו אל אמו וישב על ברכיה עד הצהרים, וימת" (פס' יט-כ). נקל לתאר את שברה הגדול לאחר שזכתה לבן באורח פלא, ובאופן פתאומי בלתי צפוי הוא נגזל ממנה לנצח.

מה עשתה?

היא עלתה אל עליית הקיר שבנתה לאלישע והשכיבה את בנה המת על מיטת איש האלוקים, וכן עשה אליהו לבן האישה מצרפת (מ"א יז יט). היא סגרה את הדלת ותצא מן העלייה.

איזו תקווה פיעמה בלבה?

שאוּלי יוכל אלישע הנביא שנתן לו חיים להחזירו לחיים.

היא קראה אל אישה שיבוא מן השדה הביתה וכשבא ביקשה שיישלח אליה את אחד הנערים ואחד האתונות "וארוצה עד איש האלקים ואשובה". הכוונה לנסיעה או הליכה מהירה ככתוב בדוד: "נשאל נשאל ממני דוד לרוץ בית לחם עירו" (ש"א כ ו). ארוצה עד איש האלקים שישב באותה שעה בהר הכרמל (פס' כה) ואשובה הביתה במהירות.

"ויאמר: מדוע את הלכת אליו היום? לא חדש ולא שבת, ותאמר: שלום" (פס' כג). בימי שבת וראש חודש היו נוהגים לבקר אצל הנביאים לשמוע דבר ה' ולעבוד את ה'. כדי להרגיע את בעלה "ותאמר שלום" כלומר: לא קרה כל רע הכול בסדר. האישה קשרה בעצמה את האוכף על האתון, ולא נזקקה לעזרה כי מיהרה מאוד בגלל מצבו האנוש של בנה. השונמית צוותה את הנער ששלח אליה בעלה: נהג בלי הפסק תעצור את האתון רק אם אומר לך.

אלישע שישב בהר הכרמל ההר שישב בו אליהו בשעתו, ראה את השונמית מרחוק. הוא ביקש מגיחזי רוץ לקראתה ושאל אותה: "השלום לך? השלום לאישך? השלום לילד?" היא לא רצתה לספר על אסונה לגיחזי כי אם לנביא עצמו ולגיחזי ענתה "שלום!"

השונמית הגיעה אל אלישע חבקה את רגליו, כדרך אדם שבא לבקש מחברו חסד גדול מאוד. "ויגש גיחזי להדפה", כי ראה בכך מעשה שאינו לכבוד הנביא, כי לא מן הנימוס לאישה להתקרב כל כך אל הנביא. "ויאמר איש האלקים: הרפה לה, כי נפשה מרה לה וה' העלים ממני, ולא הגיד לי" (פס' כז). אלישע אמר לגיחזי: הנח לה. אלישע נחרד כאשר ראה את השונמית ממהרת אליו, ושיער שאולי קרה לאישה או לילד אסון. כי ראה שצערה גדול ולא ידע מדוע כי ה' לא גילה לו דבר. השונמית שפכה את לבה בפני הנביא: לא אני ביקשתי ממך כי תברכני שאלד בן, ומדוע גרמת לכך שהוא ייולד ואחרי כן אצטער על מותו, הלא ביקשתי אותך לא להשלוח אותי (פס' כח).

מה עשה הנביא?

הוא ציווה על גיחזי למהר אל הנער ולא להתעכב בדרך אף לרגע אחד. "ויאמר לגיחזי: חגר מתניך וקח משענתי (מקלי) בידך ולך, כי תמצא איש לא תברכנו וכי יברכך איש לא תעננו, ושמת משענתי על פני הנער" (פס' כט). אלישע ציווה על גיחזי לשים על הנער את משענתו, מתוך תקווה שמטהו יעשה נפלאות מכוח הנביא שנאצל עליו, אך המטה לא הועיל.

השונמית כנראה לא האמינה שנערו של אלישע ראוי לשליחות זו. היא קיוותה שהנביא בעצמו יוכל להחיות את בנה ותבעה ממנו ללכת עמה אל הילד. "ותאמר אם הנער: חי ה' וחי נפשך אם אעזבך, ויקם וילך אחריה" (פס' ל). כאן היא לא נקראת השונמית, אלא "אם הנער" הבאה להיאבק על חיי בנה ועל אימהותה כאחת.

בזמן שהשונמית דיברה עם אלישע הגיע גיחזי לבית השונמית ועשה מה שנתבקש לעשות. "וישם את המשענת על פני הנער ואין קול ואין קשב" לשון זו באה כבר בסיפורי אליהו (מ"א יח כט). גיחזי שב לקראת אלישע. פגש אותו בדרך. הוא דיווח לאלישע: "לא הקיץ הנער". מצאנו יקיצה בתחיית המתים: "יחיו מתיך...הקיצו ורננו שכני עפר, כי טל אורת טלך" (יש' כו יט: דנ' יב ב).

אלישע בא לבית השונמית לעליית הקיר "ויסגר הדלת בעד שניהם ויתפלל אל ה', ויעל וישכב על הילד וישם פיו על פיו ועיניו על עיניו וכפיו על כפיו ויגהר עליו ויחם בשר הילד" (פס' לג). הנביא ידע שלא בכוחו הוא יוכל להשיב את רוח הילד אלא בכוח ה'. הילד התחמם, אבל עדיין לא נראו סימנים המוכיחים כי הנער חי. אלישע התהלך בבית והתמכר בתפילתו על הנער פעם בכיוון זה ופעם בכיוון שכנגדו, כדי לכוון לבו יותר, ושב לעסות את הנער כדי להמריץ את זרימת דמו עד שבע פעמים "ויזורר הנער עד שבע פעמים" (פס' לה) "ויזורר" - התעטש, זהו פועל יחידאי במקרא. יש מפרשים מן השורש זור, סחט מעך (שופ' ו לח). אלישע מעך, עסה. (על המספר שבע אמרו חז"ל: "לעולם שביעי חביב ויק"ר כט יא). במקרה כזה אצל אליהו נאמר: "ויתמדד על הילד שלש פעמים" (מ"א יז כא). "ויפקח הנער את עיניו". אלישע קרא לגיחזי שהיה מחוץ לעלייה ואמר לו: "קרא אל השנמית הזאת". שונמית באה אליו ועמדה בפתח העלייה "ויאמר: שאי בנך". השונמית נפלה ארצה על רגליו של הנביא "ותשתחו ארצה ותשא את בנה ותצא". מרוב התרגשות לא הייתה מסוגלת להוציא מפיה אף מילה.

להחייאת הילד בידי אלישע יש דמיון להחייאת בן האישה מצרפת בידי אליהו נשווה בין שני המקרים:
על בן האישה הצרפתית לא נאמר במפורש שהילד מת, אלא "עד אשר לא נותרה בו נשמה" (מ"א יז יז). הצד השווה ביניהם ששניהם זוכים להחיות את הילדים בתפילותיהם אליהו (מ"א יז כא). באלישע נאמר: "ויתפלל אל ה'" (פס' לג). על אליהו נאמר: "ויתמדד על הילד שלש פעמים" (מ"א יז כא). על אלישע כתוב: "ויזורר הנער עד שבע פעמים" (פס' לה). אליהו שהעלה את הילד לעלייה הוריד את הילד שהחיה ונתנו לאמו (מ"א יז יט כג). שונמית העלתה את בנה לעלייה לפיכך גם הורידה אותו (פס' לז).

בספר הזוהר (ב מד ע"ב) כתוב שהילד שהחיה אלישע הוא חבקוק הנביא. סמכו זאת על הכתוב בפס' טז "חבוקת בן".

מעשי הפלאים שעשה אלישע : הצלתה של אחת מנשות בני הנביאים מהטלת עול עבדות על בניה, הולדתו ותחייתו של בן השונמית לאחר מותו, מעידה על הכרת העם בדרכו של הנביא לעזור לעניים ונדכאים.

פרק ז (פסוקים לח-סוף)

בפסוקים הקודמים למדנו על הנסים שעשה אלישע ליחידים. בפסוקים הבאים נלמד על נסים שעשה אלישע לרבים, לבני הנביאים היושבים לפניו. אלישע שב לגלגל מקום מושבו הקבוע בה ישב לפני עלות אליהו השמימה (מ"ב ב א). באותה תקופה היה רעב בארץ. בני הנביאים למדו תורה מפיו של אלישע, בדומה לכתוב אצל שמואל "וירא את להקת הנביאים נבאים ושמואל עמד נצב עליהם" (ש"א יט כ). שמואל פיקח עליהם והדריכם. ניצב משמעו ממונה ומשגיח (רות ב ה-ו).

אלישע הורה לנערו: "שפת הסיר הגדולה ובשל נזיד לבני הנביאים" (פס' לח). כלומר: שים את הסיר על האש ובשל נזיד- תבשיל (בר' כה לד). "הסיר הגדולה" ביטוי יחידאי במקרא. "ויצא אחד אל השדה ללקט ארת וימצא גפן שדה וילקט ממנו פקעת שדה מלא בגדו, ויבא ויפלח אל סיר הנזיד, כי לא ידעו" (פס' לט). אחד מבני הנביאים יצא ללקט מיני פרי או ירק לצורך הנזיד. וימצא גפן שדה צמח מדברי הדומה לגפן. עליו השסועים משווים לו דמות של גפן ומכאן שמו. פירותיו דומים לתפוזים קטנים או לאבטיחים קטנים. הם בלתי ראויים למאכל ומזיקים, כי הם מכילים חומרי רעל וטעמם מר. וילקט את פירות גפן השדה. פשט את בגדו העליון קיפל אותו כמין סל ומילא אותו בפירות גפן השדה. אח"כ שב למקום שבו בישלו את הנזיד, חתך את הפקועות (פירות גפן השדה) ונתנן לתוך הסיר. לא רק האיש שמצאם אלא גם חבריו לא ידעו שהפקועות מרות, ויצקו מן הסיר אל הקערות. "ויהי כאכלם מהנזיד והמה צעקו ויאמרו : מות בסיר, איש האלקים, ולא יכלו לאכל" (פס' מ).

מה ענה להם אלישע?

השיבו את הנזיד אל הסיר וקחו קמח והביאו אלי (רד"ק). וישלך אלישע את הקמח אל הסיר. אלישע אמר לממונה על חלוקת הנזיד: צק שוב מן הסיר אל הקערות ויאכלו, ואכן כולם אכלו "ולא היה דבר רע בסיר". התקנת המאכל ע"י קמח לתוכו יש לה דמיון לנס הראשון שעשה אלישע לרבים שהשליך מלח למי יריחו ורפאם בכך (ב יט-כב).

כיצד השביע אלישע מאה איש במזון מועט?

ואיש בא הגלגלה מארץ שלשה (ש"א ט ד). ארץ שלישה הייתה כלולה בנחלת בנימין. האיש הביא ביכורים לאלישע. על בעל השלישה אמר ר' מאיר : "אין לך מקום שנתבכר בארץ ישראל קודם לבעל שלשה". לחם בכורים נאפה מן התבואה הראשונה שנקצרה (ויק' כג כ). רש"י אומר : שהיה זה פסח שהתבואה מבכרת, אין הכוונה לביכורים שמביאים לבית המקדש ונותנים לכוהן (דב' כו א-יא). חז"ל דרשו : כל המביא דורון לתלמיד חכם כאילו מקריב ביכורים (כתובות קה ע"ב). האיש הביא עמו בצקלוננו-בתרמילו: עשרים ככרות לחם אפויות משעורים וכרמל- גרגרי תבואה טרייה (ויק' ב יד). "ויאמר תן לעם ויאכלו" (פס' מב). לחם הביכורים הובא לאלישע לפרנסת תלמידיו. המעשה מלמדנו על מידת פרסומו של אלישע בקרב העם. "ויאמר משרתו (נערו): מה אתן זה לפני מאה איש?" איך אתן כמות קטנה זו לפני מאה איש. אלישע חזר על הציווי : "כי כה אמר ה' : אכל והותר" יאכלו ויותירו. "ויתן לפניהם, ויאכלו ויותרו כדבר ה'" בפי אלישע.

ניבים

בתוך עמי אנכי יושבת (פס' יג).

בהשאלה : אני מתמצאת בעניין. אני מכירה את הנעשה.

חגור מותניך (פס' כט).

בהשאלה : התחזק, אסוף כוחותיך.